

**ЗЕМЛЕРОБСТВО
ЯК ОСНОВНА ФОРМА ГОСПОДАРЮВАННЯ
ЧЕСЬКИХ КОЛОНІСТІВ ТА ЇХНІХ НАЩАДКІВ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПРОТЯГОМ ХХ СТОЛІТТЯ
(за матеріалами експедиційних розвідок
Мелітопольського краю)**

Статтю присвячено вивченню землеробської діяльності чеських колоністів (оселилися 1869 р.) та їхніх нащадків, які донині мешкають на території Мелітопольського краю. Підґрунтям для наукової розвідки став власний польовий матеріал автора, записаний протягом 2000–2011 років у межах Мелітопольського району Запорізької області. З'ясовано, що до провідних форм землеробської діяльності колоністів відносилися хліборобство, городництво та садівництво, які в різні історичні періоди мали різні темпи розвитку.

Ключові слова: чеські переселенці, землеробська діяльність, селянське господарювання, Мелітопольський край.

The article deals with studying agricultural activities of the Czech colonists (settled in 1869) and their descendants, who still live in the territory of Melitopolshchyna. This scientific research is based on the authorial own field materials, recorded during 2000–2011 in Melitopol District of Zaporizhzhya Region. It is found that the leading forms of agricultural activities of the colonists included farming, gardening and horticulture, which in different historical periods had different rates of development.

Keywords: Czech migrants, agricultural activities, peasant farming, Melitopolshchyna.

Землеробство поряд із тваринництвом завжди було однією з провідних галузей господарювання селян. Основу його становило вирощування сільськогосподарських культур, які забезпечували населення продуктами харчування й переробною сировиною. Метою наукової розвідки стало вивчення характеру землеробської діяльності чехів Мелітопольщини. На території останньої (на момент поселення це – Мелітопольський повіт Таврійської губернії) чехи з'явилися 1869 року. Тут ними було засновано переселенську колонію Чехоград, яка після 1946 року отримала назву Новгородківка й за адміністративним розподілом увійшла до Мелітопольського району Запорізької області. До галузей землеробства чехів відносилося хліборобство, городництво та садівництво, які в різні історичні періоди мали різні темпи розвитку.

Наголосимо, що сільськогосподарська діяльність чехів Мелітопольщини вже ставала предметом наукового дослідження: у контексті землеробських практик західноєвропейських колоністів Приазов'я її уперше було розглянуто в історико-етно-

графічному нарисі В. Наулка [23] і згодом доповнено [22]. Також цінні відомості щодо сільськогосподарського побуту мешканців Чехограда можна віднайти в монографії С. Волкової [8]. Для написання цієї публікації було використано власний польовий матеріал автора, записаний у 2000–2011-х роках від нащадків чеських переселенців, які розселилися в межах Мелітопольського району Запорізької області. До наукового обігу було також уперше введено статті з періодики радянського часу, які дозволили встановити економічні показники розвитку сільського господарства в Чехограді упродовж 1930–1980-х років.

Переходячи до викладу основного матеріалу, наголосимо, що одразу після переселення у Таврійський край навесні 1869 року, чехи почали вручну обробку земельних ділянок. Якість ґрунтів у Мелітопольському повіті (їх механічний склад, відсоток у них перегною, наявність чи відсутність солонців тощо) в цілому сприяла розвитку землеробства. Тут переважав чорнозем, середня товщина якого коливалася від 0,5 до 1 аршину

(35,56 – 71,12 см), а при річках – до 2 аршин (142,24 см) [25, с. 165]. Солонці зустрічалися лише на невеликому просторі біля о. Сиваш. Відомо, що чеські колоністи при заселенні отримали ділянки середньої якості, ціна яких становила 15 карбованців за десятину [30, с. 460–461, 515].

Погодні умови для аграрної роботи в Мелітопольському регіоні були досить специфічними. Весна у краї починалася доволі рано – вже наприкінці лютого; остаточно тепла погода встановлювалася з квітня. Літо, зазвичай спекотне і сухе, тривало до кінця вересня, завдяки чому зернові дозрівали у червні й липні, виноград – у серпні-вересні. Наприкінці листопада у степу випадав сніг, проте, зима була короткою і тривала з середини грудня до середини лютого [25, с. 170]. Значним недоліком для розвитку сільського господарства у краї були часті східні вітри та суховії, які приносили взимку холоднечу, а влітку високу температуру при низькій вологості. Велика кількість опадів у повітрі була дуже рідкісним явищем, адже дощі йшли переважно восени, взимку та в першій половині весни. Літо вирізнялося сухістю й наявністю гроз в період збору хлібів, що завдавало багато клопоту місцевим господарям. Крім того, центральна та східна частини Мелітопольського повіту характеризувалися відсутністю проточної води: на цьому просторі не зустрічалося річок або струмків, існували лише улоговини, в яких затримувалася дощова чи снігова вода. Колодязі глибиною від 20 до 24 сажень (42,5–52 метри) були єдиними джерелами води [26, отд. I, с. 16], [42, с. 791].

Щорічні постанови Мелітопольського повітового земства дозволили встановити, що до 1915 року загальна кількість землі при чеській колонії Чехоград становила 3376 десятин, із них 3355 – зручної та 21 – незручної (яри і балки). У середньому на одного власника приходилося 35,7 десятин родючих ґрунтів, 42 господарства мали змогу орендувати лани на неприлеглих до колонії територіях [33, с. 515].

Рілля – найбільша частина землі, що знаходилася в користуванні чеських господарів, була розподілена між колоністами подвіррно. Кожна родина отримувала орну землю не в цільній ділянці, а в кількох паях, розташованих через смугу

з володіннями інших господарів. Серед сільгоспкультур переважали яра пшениця, жито, овес, ячмінь, просо, кукурудза. Губернські статистики відзначали, що на полях західноєвропейських колоністів на найближчих ділянках сіяли ячмінь, під який вивозили добрива, а на віддалених землях встановлювали наступну послідовність рослин: чорна пара, посіви картоплі, кукурудзи, баштанні, ячмінь, яра пшениця, жито, овес. У якості добрива використовували лише кінський гній, оскільки гній великої рогатої худоби йшов на виготовлення палива – кізяка. Широкого розповсюдження набуло удобрення попілом, який дбайливо зберігався в кожному господарстві в особливому критому приміщенні для запобігання втрат ним поживних речовин. Добриво зазвичай вносили навесні, іноді гній розкидали по неораному полю восени. Велика увага приділялася відновленню родючості землі завдяки засіюванню на полі кукурудзи й висаджуванню картоплі, обробка яких супроводжувалася посиленням розпушенням ґрунтів мотикою.

Озима пшениця тривалий час не приживалася в Мелітопольському повіті внаслідок видування посівів холодними степовими вітрами. Згодом у сільськогосподарський побут селян увійшли такі морозостійкі сорти озимої пшениці, як «Червоноколоска», що давала невелике, але м'яке й повне зерно, а також «Сандомирка», «Бонашка» тощо. Посів озимих хлібів, як правило, проводили наприкінці вересня-жовтня, залежно від сезону дощів. Ячмінь та яру пшеницю сортів «Арнаутка», «Гарнівка» «Гирка» починали висівати після того, як сховався сніг, найчастіше у середині березня-квітня. Овес висівали останнім серед інших хлібів. Просо, а також баштанні культури і кукурудзу – наприкінці квітня. Якщо посівний період був тривалим за обсягом, то час прибирання хлібів, навпаки, обмеженим. У період збирання зернових окремі роботи зближувалися між собою і без допомоги техніки з ними справитися було дуже важко.

Після двох-трьох років використання орна земля з-під ярої пшениці слугувала рік пасовищем для худоби. Проте оскільки бур'янні трави не завжди зникали за допомогою однорічної толоки, іноді земля парувалася від двох до трьох років, піс-

ля чого знову вступала до сівозмін [26, отд. IV, с. 57, 61].

У перші роки після заснування колонії у чеських переселенців спостерігалася виняткова спільність у системах землеробства й землеробської техніки з рештою населення Мелітопольщини. Вітчизняний етнолог В. Наулко, який тривалий час досліджував характер побуту народів, що мешкали у Приазов'ї, стверджував: до 1870–1880 років одним з найпоширеніших сільськогосподарських знарядь в Україні, і зокрема у Приазов'ї, був «малоросійський» плуг, який складався з подошви з металевим лемешем, дерев'яної гряди (з'єднувача робочої частини з передком), ножа, що відрізає пласт, двоколісної візки й дерев'яних ручок [23, с. 211].

Орання й інші польові роботи здійснювали на волах, конях, іноді коровах власною худобою (заможні господарі), супрягою (середняки) та наймом (дрібні землевласники). Супряга полягала в тому, що кілька окремих землевласників об'єднували тяглову худобу й по черзі обробляли свої поля; у разі поламки плуг лагодили спільним коштом [26, отд. IV, с. 60]. Після орання зазвичай рихлили бороною й сіяли вручну, іноді без будь-якої попередньої обробки ґрунту, просто після дощу. Збирали зерно косами, колосся скупчували у стоги; ярі інколи залишали на полі, періодично перегортаючи їх для просушування трьох-, чотирьохзубцовими дерев'яними граблями (існували ще залізні граблі, які використовували для весняної обробки ґрунтів, роботи в садах та городах) [23, с. 215]. За записами вже згаданого В. Наулка, у західноєвропейських колоністів пізніше почали використовувати у польових роботах дерев'яні трьох-, п'яти- та семизубцові вили, а також металеві трьох-, чотирьохзубцові «англійські» вили [23, с. 215]. Хліб у колоссях зберігали у стодах. У більшості колоністських сіл Мелітопольщини, зокрема й у Чехограді, молотили шести-семиребристими кам'яними катками, які до початку ХХ століття замінили їх цементними аналогами. До катка чіпляли молотильну дошку для перетирання полови з крем'яними (згодом металевими) пластинами, які вбивалися в шаховому порядку. Віання здійснювали семизубцовими вилами, дерев'яними лопатами та великим решетом (до півтора метри в

діаметрі), яке прив'язували за ручки до гілок дерев. Широко побутувала віялка «астраханка», що виготовлялася неподалік у с. Астраханка Мелітопольського повіту¹. Очищене зерно зберігали у клунях або на горищі.

Основними городницькими культурами в чеських селян були: зернобобові (боби, квасоля, горох, сочевиця, кукурудза²), корнеплоди (буряк, морква, редька), бульбоплоди (картопля), гарбузові (огірки, гарбузи, кавуни, дині), томатні (томати, перець), цибулеві (часник, цибуля) [25, с. 101], [26, отд. IV, с. 55].

Розвиток капіталістичних відносин на рубежі ХІХ–ХХ століть призвів до появи в чеських колоністів прогресивнішої агротехніки і прискорив темпи її упровадження, адже зусилля землевласників були скеровані на те, щоб виконати всі роботи якісно, швидко і якомога меншим коштом. Бажання зорати більше землі спричинило застосування букера – трьохлемішного знаряддя, винайденого німцями-колоністами. Воно складалося з чотирикутної рами, на якій закріплювався в косому напрямі дерев'яний брус, що фіксував лемеші. Букер застосовували для роздріблення ґрунту і виривання бур'яну після оранки, посіву зерна (прикріпляли сівалку), а також як продуктивний культиватор. Виготовляли букери кустарним способом теслярі й ковалі, середня вартість знаряддя коливалася від 35 до 40 карбованців. Окрім букера полегшенню сільськогосподарської праці сприяло застосування снопов'язалок. Особливою увагою користувалися снопов'язалки системи Моссей Гаріса і Корміка, які при сильних зливах під час жнив краще зберігали зерно. Крім того, заможним селянам повіту були цілком доступні англо-болгарські плуги і багатолемішні плуги системи Еккерта, жниварки системи «Г. Джонстона», «Леппа і Вальмана», косарки (виготовлялися у Гальбштаді³ на заводі «Франца і Шредера»), віялки та сортировки Клейтона, соломорізки, сівалки, культиватори, пропашники, конячі граблі Андріанс (вироблялися у Бердянську на заводах «Джон Грієвз і К°», а також в Мелітополі на заводах братів Классен) [26, отд. IV, с. 59], [31, с. 449]. Усі види техніки можна було купити через споживчу лавку в німецькій колонії Ейгенфельд⁴, а також на губернських ярмарках: Микільській (22 травня)

у м. Каховка Дніпровського повіту⁵; Петра-Павловській (12 липня), Казанській (4 листопада), Проводській (на Провідному тижні) у м. Мелітополі; Георгіївській (6 травня) в с. Нижні Сірогози Мелітопольського повіту⁶; Обретінській (9 березня), Яківській (22 жовтня) в с. Верхній Рогачик Мелітопольського повіту⁷.

Про спроможність чеських селян обробляти поля власними агротехнічними засобами свідчила наступна статистика: до початку 1915 року 62 господарства мали складні агротехнічні знаряддя, у 76 господарів були однолемішні плуги, у 90 – букери і скоропашки, 135 хазяїв мали борони, 11 – кінські молотилки, 3 – парові молотилки, у 149 господарствах були катки, у 69 – віялки та фухтелі [32, с. 72–73].

Для тих селян, які були неспроможні придбати прогресивні знаряддя праці, у Мелітопольському повіті існували прокатні станції, де в разі потреби можна було орендувати необхідні агротехнічні засоби. Прокатні станції були двох типів: головні і другорядні. Перші – солідно обладнані, знаходилися під безпосереднім наглядом повітових агрономів й налічували у своєму парку: сівалки Меліхара, Ельворті, чотирьохлемішні плуги Еккерта, восьмидюймові плуги Сакка, дискові борони, а також борони «Зиг-заг» Фильверті-Дедіна, кукурудзяні сівалки Лестера, культиватори Венцького, віялки Клейтона тощо. Другорядні прокатні станції знаходилися при кожному показовому полі під наглядом господаря і дільничного агронома (парк машин був меншим). Прокатні знаряддя, як правило, перевозилися власноруч господарями, які брали їх у користування. Платня за їх оренду встановлювалася агротехнічною радою повіту й коливалася від 50 копійок до 1 карбованця на день за машину [32, с. 798–799].

Відомо, що колонія Чехоград належала до п'ятої агротехнічної ділянки Мелітопольського повіту. З метою покращення сільськогосподарської обізнаності чеських селян у будинку місцевого правління дільничним агрономом регулярно проводилися читання й бесіди. Заходи супроводжувалися переглядом «світлових картин» – діапозитивів, серед слухачів розповсюджувалися листівки і брошури, що містили інформацію освітнього характеру. Ті з чеських господарів, які бажали

детальніше познайомитись із технічними новинками, могли відвідати агротехнічні кабінети (у повіті функціонувало 6 великих і 3 малих) та сільськогосподарську повітову бібліотеку [32, с. 794–795].

З 1920 року, коли при владі остаточно закріпився радянський уряд, почалося поступове впровадження нових соціально-економічних реформ. Зокрема, 5 лютого 1920 року був прийнятий Закон про землю, унаслідок якого чехи, як і решта іноземців, утратили свій статус колоністів, а з ним і велику частину земельних володінь, що зробило їхні господарства малоземельними. Базовим механізмом громадського господарювання в Чехограді стала сільгоспартіль, яка одержала назву «Прукопник» («Піонер»). Проте серед селян ще залишався прошарок одноосібників, які мали у своєму розпорядженні 64 букери, 16 молотилок, 36 сіялок, 95 плугів, 97 бричок, 81 косарку [45, с. 8].

Докорінні зміни відбулися на початку 1930-х років із упровадженням процесу суцільної колективізації, коли було остаточно закріплено колективну форму сільського хазяйнування, при якій худоба, а також засоби виробництва, переходили у спільну власність членів колгоспів. Свою роботу місцеві пролетарії оцінювали позитивно, писали про неї у часописі «Радянський степ»: «Артіль “Прукопник” чехоградської сільської ради Кизиярського району закінчила сівбу. Засіяно 1562 га ярових культур. План сівби виконали цілковито. У колгоспі розгорнуто поміж бригадами соцзмагання. За добру роботу бригадири одержали три премії» (4 травня 1930 р.) [6, с. 3], або: «“Прукопник” – сільгоспартіль Чехоградської сільради Кизиярського р-ну і не погана. Вона на весняному зльоті отримала премію за найкраще виконання плану сівби. Тепер на поліні просапних культур артілівці теж показують зразки впертої та організованої праці. Полять бригадами. Перед ведуть і в готуванні до жнив» (13 червня 1930 р.) [27, с. 3]. Проте, коли економічний рівень «Прукопника» було проконтрольовано сторонніми спостерігачами, ними було відзначено, що рівень праці в артілі насправді був досить низьким: не вистачало кваліфікованих агрономів, слюсарів та механіків, було відсутнім технічне забезпечення, частина машин мала недоброякісні комплектуючі

тощо. Підтвердження цим фактам знаходимо в одній зі статей «Радянського степу» (11 березня 1931 р.), де анонімний автор⁸ зазначав: «Перевірка чехоградського “Прукопника” показала, що бригади тут ще не мають своїх людей, а люди не знають хто працюватиме. Букери – на дворі під снігом, барки поламані, збруя не справна, її не пригнали на кожну коняку, не змазали. Старший конюх не доглядає колгоспних коней. Не дивно, тому що тяглова сила в кепському стані. Корм зберігають безгосподарно» [50, с. 3].

У відповідь на критику керівним складом «Прукопника» вже у травні 1931 року було обговорено плани на весняний засів та жнива, сформовано бригаду з 12 автомеханіків, які почали ремонтувати колгоспну техніку, створено 8 сільгоспбригад по 25 осіб в кожній [36, с. 1]. До початку осінніх польових робіт склад бригад збільшився до 13 чоловік, 15 жінок та 7 підлітків в кожній. Ними був запланований покіс 320 га зернових (по 40 га на день) за допомогою 2 лобогрійок, 1 снопов'язалки, 15 самоскидок та 31 коня. Для охорони врожаю було виділено 2 пожежні машини, підготовлено вогнегасителі, біля молотарок організовано цілодобову варту. Збереження зерна забезпечували 34 амбари та горища загальною місткістю 120 500 пудів (20 000 центнер). Хлібний конвеєр обслуговували 10 підвод, 20 коней та 10 працівників. Окрім збору зерна було організовано прополювання бавовнику (0,33 га на людину), кукурудзи та соняшника (по 0,75 га на одного колгоспника) [51, с. 2].

Прискорені темпи польових робіт, взяті на початку вересня 1931 року, значно зменшилися наприкінці місяця під час посівної кампанії через надмірну втому людей і тварин. Невідомий автор, залишаючи поза увагою людський фактор, з гострою критикою писав про роботу чеських пролетаріїв: «В артілі “Прукопник” на сівбі 4 бригади, що мали засівати 73,5 га щоденно. За 7 днів засіяно було 399 га. Пересічно всі бригади засівали найбільше 50 га. А до цього ще й якість! Вже неодноразово артіль мала попередження від РЗВ щодо якості» [16, с. 3].

Варто наголосити, що основною формою оплати в колгоспах були встановлені людино-дні (нараховували за вихід працівника на роботу, незалежно від того,

скільки виробничих годин ним було відпрацьовано) та трудовні (нараховували відповідно до виконання різних категорій праці). З публікацій «Радянського степу» дізнаємося по нормування польових робіт Мелітопольській окрузі, і в Чехограді зокрема: «На косовиці визначено бригадові за 1 га – 0,30 трудовня, погоничеві – 0,20, скидальникові – 0,25, загребальникові – 0,20. Норми виробітку тут затверджені: 1 машина і 3 коней дають 8 га – за це трудовень. Колгоспники, розуміючи це цінувальне значення трудовня, запевняють, що зароблятимуть за день не менше 1,25–1,50 трудовня» (28 червня 1931 р.) [24, с. 1], або: «На полоття заплановано 3235 людиноднів, на жнива – 1700» (2 вересня 1931 р.) [51, с. 2].

Покращення матеріальної бази «Прукопника» за рахунок примусового позбавлення заможні і середняцьких родин майнової власності, дозволило вже до середини 1932 року організувати в Чехограді 6 рільницьких бригад, 2 – тваринницькі, по 1-й садоводній і будівельній. Колгосп відкрив пікарню, яка забезпечувала працівників хлібом. 27 трудівників було направлено на курси підвищення кваліфікації, із них: двох рахівників, двох організаторів праці, трьох нормувальників і рільників, двох скотарів, п'ять старших доярок, одного зоотехніка, одного ветеринара тощо. Близько 20% членів колективного господарства відвідували гурток агротехнавання [40, с. 2].

Як відомо, унаслідок зростання в СРСР хлібозаготівельних планів, пов'язаних зі збільшенням продажу зерна за кордон, з колгоспів степової України було вилучено майже весь урожай 1932 року. У Чехограді повна реалізація плану хлібозаготівель, проведена восени, вже через кілька місяців спричинила виникнення голоду значних розмірів.

«Страшний голод был! У нас тут была салотопка за Чехоградом. Когда подыхали кони, их туда везли, а люди шли за ними, как за пухороном. У кого сокърка, у кого нож с собой. Каждый отрезал, отрубил себе часть конины, и тем спасались. Около нас все сѣла повымирала. Некоторые только остались. Такой был голод! Мой отец ветеринаром был. Помню, шо отец принѣс кусок мяса и говорит: “Не бойтесь. Варите, кушайте. Это молодой конь. Сло-

мал себе ногу». Мама работала тогда дояркой, а я ходила до ямы, где кукурузу резали, силос коровам давали. У меня была пунчуха эделана⁹. И я по одному зёрнышку збирбла в чулок. Потом я заболела. Нашим тогда давали по пол килограмма хлеба. И мне давали, потому шо я болела» (Долежал Павлина Василівна, 1925 р. н., с. Новгородівка Мелітопольського р-ну Запорізької обл.) [2].

Щоб реалізувати посівну кампанію 1933 року «Прукопник» використав продовольчу позику, надану державою. Проте врожаєм, зібраним улітку, керівництво господарства, на жаль, не зуміло розпорядитися раціонально й у листопаді 1933 року місцева преса повідомляла про значні прорахунки в економічній діяльності сільгосппідприємства, допущені через неуважність і недосвіченість управлінського персоналу. «В артілі “Прукопник” у насінньфонд треба записати ярої пшениці 68 центнер, ячменю 380, вівса – 118, проса – 6, кукурудзи – 94, соняшника – 12, картоплі – 200. Коли ж запитали тов. Шаталова (голову артілі), скільки засипано насінньового і страхового фонду, одержали відповідь – жодного грама <...>. Приміщення, що його призначили для охорони посівного матеріалу – засипано пшеницею, яку будуть розподіляти на трудовні. Голова артілі Шаталов виправдовує це тим, що комірнику “не має часу” роздавати колгоспникам зароблений хліб і цим самим він не може звільнити приміщення під фонди. В амбарі, куди засипано понад 145 тон ячменю, біля 8 тон зогрілося, бо його вогким було засипано. Також і в інших амбарах 8,5 тон пшениці засипано вогкою» [46, с. 3].

Виправдовуючи недоліки власної роботи і, як результат, зниження і без того невисокого рівня виробничого потенціалу голодуючих селян, адміністрація артілі: голова – т. Шаталов, керівник сільради – т. Кузьменко, секретар партосередку – т. Дорохов і секретар комсомольської групи – т. Поздняков, напередодні XVII з'їзду ВКП(б) оприлюднили в газеті «Радянський степ» (грудень, 1933 р.) лист-звернення пруюкопівців до Й. Сталіна, в якому перекладали відповідальність за загострення кризових явищ в економічній діяльності колгоспу на роботу колишніх очільників сільськогосподарського підприємства. Вони писали: «Товариш

Сталін! Надсилаючи свого делегата з числа наших кращих ударників¹⁰, хочемо тобі розказати, як ми досягли “заможного” життя в нашому колгоспі. У 1932 році наш колгосп був засмічений куркульським і ворожим елементом. Правлінням колгоспу і бригадами керували майже виключно куркулі та підкуркульники. І хоч гарним був урожай 1932 року, ми все ж лишилися без хліба. За десять місяців роботи одержали по 1400 грамів хліба на трудовень. А з цієї кількості нам ще довелося взяти по 600 грамів (з кожного трудовня) для виконання плану хлібозаготівель. Так ми одержали лише 800 грамів на трудовень» [12, с. 1].

Поступово виходячи з економічної депресії, вже до кінця 1930-х років рівень сільськогосподарських показників «Прукопника» значно виріс. Відомо, що 1933 року в Чехограді було організовано машино-тракторну станцію (МТС), яка забезпечувала технічною допомогою 16 сільгоспартілів та обслуговувала понад 10 550 гектарів землі [34, с. 1]. Колективна форма роботи стала основним механізмом реалізації селянської праці в Чехограді.

Після військового вторгнення Німеччини до СРСР у червні 1941 року, в Чехограді було реалізовано комплекс заходів щодо організованого вивозу з села об'єктів сільгоспеконіки і обслуговуючого їх персоналу. Зокрема, на Кавказ, до Орджонікідзевського краю¹¹ Воронцово-Олександрівського району¹² села Воронцове¹³ чехоградці пішки перегнали багатотисячні стада великої та дрібної рогатої худоби, коней. Запаси зерна і машино-тракторний парк було вивезено на схід СРСР залізницею.

В окупаційний період чеські селяни продовжували виконувати свою роботу, хоча її колективна форма була замінена на групову: з 10 хат формувався спільний виробничий осередок. Роботою «десятихаток» керував сільський староста.

«Когда немцы были здесь, они сделали “десятихатки”, поставили старосту местного. Это был мой дядюшка – Водірка. [Он потом] десять лет отсидел. Пришёл аж в пятидесятых годах. И так всем дали, кого немцы назначили. А шо ж людям было делать: или пулю, или идти работать. При немцах все трудились. Всё было слажено. Немцы

считали, що колхоз – это нехорошо, в колхозе человек не может с совестью работать. А на десять дворов, видно как кто работает. Немцы так подошли. Водёрка ездил, наряды получал, отчёты делал» (Халупник Анастасія Йосипівна, 1935 р. н., с. Новгородківка Мелітопольського р-ну Запорізької обл.) [2].

Варто наголосити, що війна спричинила «Прукопнику» колосальних збитків: скоротилося поголів'я великої та дрібної рогатої худоби, коней, свиней; потребувала відновлення зруйнована радіотрансляційна мережа і підірвана електростанція, потужності якої мали забезпечувати безперебійну роботу сільських виробничих і адміністративних площ; вимагала ремонту частина житлових і господарських будівель; не вистачало необхідного сільгоспреманенту. До втрат війни так само варто зарахувати зменшення посівних територій, оскільки велика частина родючих земель не лише була замінована, але й покрилася природною рослинністю, ставши притулком для величезної кількості норних гризунів. Землерийки, бабаки і особливо ховрахи завдавали непоправної шкоди оновлюючому сільському господарству. Згідно спеціального розпорядження Мелітопольського районного виконкому, на рівні з рештою колгоспів краю, «Прукопник» був зобов'язаний виготовити не менше 100 пасток для степових гризунів. За 25 зданих шкурок ховрахів бухгалтерія артіль нараховувала колгоспнику 1 трудовень [9]. У цьому аспекті важливо підкреслити, що взимку 1946–1947 років, коли Південь України охопила нова хвиля голоду, Чехоград обійшовся без втрат людських ресурсів, адже альтернативним джерелом живлення в цей катастрофічний період стало для чехів м'ясо та жир ховрахів.

«Сусликов ловили. Жарили, варили их дома. Шкурки сусликов сушили. В Чехоград с начала села зайти, так в каждом дворе, где-то сзади, за домом, шкурки сусликов сушились. За них потом давали деньги, а если не хочешь – крупу, сахар. [В Мелитополе?] Нет, в Акимовку возили. Старались больше крупу за них взять, чем деньги. После войны пойдёшь на базар, а там сто пятьдесят рублей булка хлеба стоила. Деньги ж тогда были дешёвые» (Герцл Емілія Вікторівна,

1927 р. н., с. Новгородківка Мелітопольського р-ну Запорізької обл.) [2].

Цікавим у даному хронологічному зрізі став і той факт, що по закінченні Другої світової війни, у липні 1946 року, між урядами СРСР і Чехословаччини було укладено угоду про оптацію чехословацького громадянства та повернення на територію метрополії радянських громадян чеської та словацької національності, мешканців колишньої Волинської губернії. І хоча цей захід безпосередньо не стосувався чехів Мелітопольщини, вже у листопаді 1946 року Чехоград було перейменовано. З метою зменшення уваги до села із занадто красномовною назвою, що вказувала на його чеське походження, наймення колишньої колонії було змінено на Новгородківку.

Після Другої світової війни «Прукопник» розпочав активну роботу по відновленню сільськогосподарської діяльності. За даними газети «Радянський степ» (11 червня 1947 р.), до її виконання було залучено 50 коней, 20 волів і 80 корів, 214 працездатних дорослих і 59 підлітків [48, с. 2]. Для збирання зернових керівництво артіль сформувало дві польові бригади по 160 колгоспників у кожній. У гарячі збиральні дні на два тижні до них долучалися 30 колгоспників з інших галузей виробництва. Особлива увага приділялася боротьбі з втратами: лобогрійки облаштовували зерноуловлювачами, збиранням колосків займалися всі учні-підлітки і доросле непрацездатне населення колгоспу. Полова скритувалася одразу за комбайнуванням на гарби, які ходили з комбайнами у зчепі (як тільки гарба наповнювалася половиною, її відчіпляли, а іншу прикріплювали). Нестача гарб інколи зумовлювала використання волокуш, яких було 8 штук (розміром 3 × 4 метри). Для переробки зерна, збереження насінневих фондів, хліба і зернофуражу селяни підготували 7 токів та кілька зерноскладів [48, с. 2].

Парк сільгосптехніки артіль на 1947 рік складався: з 7 тракторів, 2 комбайнів, 2 снопов'язалок, 8 лобогрійок, 4 кінських граблів, 4 зерноочисних машин, 14 гарб, 4 бутарок ¹⁴, вантажної автомашини ГАЗ-АА («полуторки») та іншого дрібного інвентарю (коси, вила тощо). У роботі МТС було впроваджено бригадно-вузловий метод роботи, коли ремонт агрегатів

і реставрацію деталей здійснювали окремі спеціалізовані бригади, кожна з яких виконувала лише свою специфічну роботу. Для трактористів і ремонтників з метою покращення їх технічної освіти організували бесіди, лекції; про хід ремонту тракторів сповіщала стіннівка «Тракторист», що виходила кожні два дні [28, с. 2].

«До комбайнов за зерном ездили тільки безтбрками. Запрягали лошадей или волов. Если поле, где косил комбайн было ближе до тока – значит, возили волами. А где комбайн косил далеко – доставляли лошадыми. Попервbx в селе был только один комбайн – “Сталинец”. Он на месте стоял. Прицепной был. Трактор его тянул, а он молотил. Зерно частично складывали в снопы. Клали их в поле рядами. А ещё скирдовали. Одна или две скирды больших было. Когда кончили косить, тогда комбайн подтянули туда, где снопы лежали. Там мужики или женщины вилами на него накидывали, а комбайн молотил. И так до поздней осени. А зерно в скирдах в самую последнюю очередь обмолачивали, потому шо зерно когда заскирдовано, оно всё не пропадёт. Потом зерно свозили в село на больших мажбрах. По-нашем – драбьнами. Такой воз длинный: шесть метров, на четырёх колёсах. Тройка лошадей его тянула, если зерна много наберёшь. [Воз мог перевезти] до тонны, если с колосками (Халупник Анастасія Йосипівна, 1935 р. н., с. Новгородківка Мелітопольського р-ну Запорізької обл.) [2].

У другій половині 1950-х років у СРСР розпочався поступовий перехід на грошову оплату праці в колгоспах. У зв'язку з необхідністю посиленого постачання державі продовольчих і промислових продуктів, постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 квітня 1966 року «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського виробництва», керівництвом колгоспів рекомендувалася заміна оплати праці в трудових гарантованою грошовою оплатою. Унаслідок чого система трудових вийшла з ужитку.

У 1958 році на основі «Прукопника», до якого приєдналися артілі «Сталінський шлях», «Ленінська іскра», «ім. К. Ворошилова», «ім. В. Чапаєва», було організовано сільгоспідприємство «Україна», до складу якого, окрім с. Новгородків-

ка, увійшли села Полянівка, Степне, Мар'ївка, Золота Долина, Верховина, Високе, Малий Утлюг і Новоякимівка ¹⁵ [19, с. 2]. Очолив новий виробничий осередок, досвічений управлінець (колишній голова сільгоспартілі ім. Е. Тельмана у с. Долинське ¹⁶) – Павло Степаненко, який керував колгоспом упродовж 1957–1977 років. Центральна садиба укрупненого виробничого об'єднання, його адміністративний центр, розташувався у с. Новгородківка – найбільшому і найперспективнішому з сіл сільськогосподарського співтовариства.

До кінця 1950-х років технічна база «України» посилювалася кількома модернізованими самохідними комбайнами «Сталінець-4». З'явилося й перше повоєнне покоління молодих комбайнерів, випускників Михайлівської школи механізації ¹⁷: Й. Самек, В. Халупнік, Ю. Швігл, В. Зезуля. У 1961 році був побудований колгоспний гараж, розрахований більш ніж на 40 сільгоспмашин. До 1960 року був закладений виноградник (15 га) та колгоспний сад (на площі у 165 га висаджено 18 000 молодих дерев і плодкових кущів), за якими доглядали 3 комплексні бригади [7, с. 1], [14, с. 1], [21, с. 1], [41, с. 1–2].

Для фінансового заохочення працівників урядом колгоспу 1960 року було впроваджено: польовикам і механізаторам від отриманої поза планом продукції з соняшника, овочів, фруктів та винограду – 20% додаткової платні, по кукурудзі – 30% [44, с. 1]. Покращення життя і грошова мотивація активізували підйом молодих виробничих сил с. Новгородківка. У колгоспній багатотиражці «Зоря комунізму» читаємо про внесок молоді у відновлення економіки села: «Комбайнер Я. Самек в комплексній бригаді № 7 скошив 272 га і намолотив 6 694 центнери хліба. У цій самій бригаді Е. Шпліхал скошив 254 га і намолотив 5 723 центнерів зерна» [37, с. 2]. Відомо, що вже на початку 1960-х років колгосп «Україна» продемонстрував значне зростання сільськогосподарських показників, яке характеризувалося повним подоланням дефіциту продуктів харчування.

Станом на 1967–1968 роки колгосп «Україна» обслуговував 15 768 га землі, із них 14 011 га – орної. На 9145 га (1/3 всієї орної площі) висівали кукурудзу (високоврожайні сорти «Дніпровська-56» та «Дніпровська-90», «ВІР-42»). З них

500 га займали сорти, які слугували зеленим кормом для тварин (в одному посіві з суданської травою), 5200 га – використовували на силос. Удобрювали кукурудзу гноєм-сипцом¹⁸ з розрахунку: 5 тонн на 1 га. З метою скорочення затрат ручної праці при вирощуванні кукурудзи було створено 12 механізованих ланок, у які входило 40 агрегатів.

Серед зернових культур у цей період переважала озима пшениця (сорти – «Приазовська», «Білоцерківська-198», «Миронівська», «Безоста-1») та озиме жито. Під озиму пшеницю готували пари (12% орної землі – 1800 га), гороховище, а також плаці з-під кукурудзи, зібраної на зелений корм або силос. Обробка ґрунту під посіви гороху і кукурудзи сприяла зниженню кількості бур'янів та шкідників, збільшенню вологи у ґрунті, створювала умови для якісного розвитку озимини. Пари утримувалися в чистому стані все літо, їх підживлювали добривами (12–14 тонн гною на гектар), проводили культивування та боронування. Висівання удосконалених сортів озимини в умовах Мелітопольського району відбувалося переважно у 1-й декаді вересня, проте, якщо кількості вологи у ґрунті було недостатньо, роботи переносили на кінець місяця, але не пізніше 1 жовтня. Норма посіву зазвичай становила 4 500 000 зернин на гектар (загортали на глибину 6–8 см і додавали гранульований суперфосфат – мінеральне добриво, основним елементом якого був фосфор). У зимово-весняний період посіви підживлювали мінеральними добривами [43, с. 3]. Навесні всю площу озимих бороновали, прикочували рілля для подріблення на ньому великих грудок землі, вирівнювання поверхні і створення вологостійкої структури ґрунту. Особливу увагу під час весняних робіт приділяли якісному внесенню добрив (колгосп мав кілька гноєсховищ, де у спеціальних умовах зберігався і накопичувався гній). Для вивезення добрив працювали 10 автомашин, а також тракторні сани і гужовий транспорт. Відомо, що навесні 1960 року для заохочення колгоспників було встановлено 6 премій, із них: 3 – кращим працівникам, які брали участь у складуванні та внесення добрив у розмірі 1500, 1200, 1000 карбованців, і 3 – для керівників бригад і фахівців сільського господарства, де було більше

зібрано і якісно внесено добрив – 800, 600, 400 карбованців [5, с. 2].

Збирання зернових культур проводилося до 1 серпня роздільним способом (так зване двофазне прибирання, коли рослини спочатку скошували і укладали для просушування у валки, а через 5–6 днів просохлі купки обмолочували комбайнами). Такий спосіб дозволяв запобігти втратам від осипання і отримати сухе зерно, придатне для здачі без додаткової обробки. Для збереження врожаю в колгоспі було побудовано зерносховище та обладнано дві силосні ями загальною місткістю 25 000 тонн.

Одночасно зі збором зернових до початку серпня проводили скиртування сіна, соломи та люцерни. Скиртували тракторною вилокушою, вивозили гарбами. До середини жовтня закінчувалася оранка чорних парів, боронування і культивування зябу (поле, зоране для посіву ярих) на території в 3 000 га [47, с. 3].

Серед інших польових культур, які вирощували на землях колгоспу «Україна», варто назвати: ячмінь – 200 га («Палладіум», «Донецький-650», «Південний»), овес вищих сортів – 50 га («Радянський», «Львівський-1026», «Краснодарській-73»), просо – 50 га, соняшник («Армавірський»), горох («Рамонський-77», «Уладовський-303», «Уладовський-208»). Як білкові корми для тварин висівали однорічні, багаторічні та бобові культури на площі в 400 га (люцерна, просо, суданська трава, еспарцет). Біля кожної з двох свиноферм саджали по 5 га топінамбура. У парниках на 150 рам вирощували ранню капусту («Димерська-7», «Золотий гектар», «Слава-1305»), томати («Київський-139», «Молдавський ранній», «Томбовській-370», «Мерефянський-112»), огірки («Гібрид-221», «Перший супутник», «Молдавська-12»), солодкий перець («Новочеркаський-35», «Болгарський-79», «Консервованний червоний 221», «Ротунда», «Ювілейний-307»), сині баклажани. У весняно-літній період польовим способом вирощували картоплю («Приескульський ранній»), цукровий буряк і столові сорти баштанних культур [17, с. 3]. Варто додати, що в розпал польових робіт до збору городніх культур залучався весь людський ресурс колгоспу: школярі, пенсіонери, домогосподарки, актив колгоспу, працівники бухгалтерії [38, с. 1].

Парк ґрунтообробної і посівної техніки колгоспу «Україна» нараховував: 115 тракторів («ДСШ-16», «ДТ-54», «ХТЗ-7», «Т-40А»), із них 26 – гусеничних, 45 вантажних автомашин, 84 сівалок, 103 універсальних культиваторів («КП-4А», «КРН-4,2»), 30 тракторних плугів, а також були розкидачі добрив («РУ-4»), жатки («ЖРС-4,9», «РРБ-4,9», «ЖВН-6», «ЖВН-10», «ЖБА-3,5»), лушпильники-сівалки («ЛДС-4А»), навісні навантажувачі сівалок («АФ-2М»), тракторні волокущі та букери, вантажні автомашини («ГАЗ-51», «ГАЗ-52»). Вагоме місце посідали комбайни – 24 машини. Серед них для обмолоту зернових у роботі використовували комбайни зернозбиральні («РСМ-8», «С-6», «С-4М», «С-6») та силосні для збирання кукурудзи («СК-2,6», «КУ-2» и «КНХ-3») і соняшника («СК-3») [1, с. 3], [4, с. 2]. Техніку обслуговували 200 трактористів, шоферів та механізаторів [52, с. 2]. Цікаво, що на базі комбайну «С-4», тракторних самоскидних причепів «ПТС-10» і вантажного автомобіля «ГАЗ-51» місцевими раціоналізаторами було розроблено і впроваджено оригінальний агротехнічний інвентар – завантажувачі сівалок насінням. Головний інженер колгоспу В. Андріяннов писав з цього приводу: «Ще тоді заводи зовсім не випускали завантажувачів, а у нас сівалки завантажувались механічним способом без ручної праці. Буквально декілька днів тому нашими раціоналізаторами випробовувалась нова машина для протруювання насіння. Продуктивність її 35–40 тонн на годину. Причому будова проста. Це звичайний зернозавантажувач “ЗП-40”. До нього приробили бункер отрутохімікатів за типом бункера “ПУ-3”. Агрегат цей обслуговують два чоловіки, тоді як “ПУ-3”, у якого продуктивність в два рази менша, обслуговує 4–5 чоловік. До числа кращих раціоналізаторів ми по праву відносимо завідуючого майстерней тов. Пешла, слюсарів тов. Сершеня, Дворжак, інженера сільськогосподарських машин тов. Омельченка, бригадира тракторної бригади тов. Кодитека, комбайнера тов. Ющенко та інших <...>. Для обслуговування агрегатів є автолетучка з зварювальним агрегатом. Виділена машина з запасними частинами та інструментом. При кожній машині шофер-слюсар зможе разом з механіком надати негайну технічну допомогу агрегату» [1, с. 3].

Про зростання економічних показників та об'єми отриманої сільгосппродукції на рубежі 1960–1970-х років свідчила наступна статистика: 1968 року працівниками колгоспу «Україна» було зібрано 960 тонн високоякісної пшениці, 54 тонн жита, 252 – гороху, 340 – ячменю, 150 – вівса [18, с. 3]. За сезон 1973 року було зібрано 32 тонн слив, близько 10 тонн абрикоса, 39 – черешні, 201 – яблук, понад 28 – помідорів, понад 23 – огірків [13, с. 3] (1971 року в колгоспі було побудовано овочеву теплицю). Багато колгоспників було відзначено державними нагородами. Серед них чехи: П. Кралічек (здобув звання Героя соціалістичної праці), К. Самек, В. Самек (нагороджені орденами Трудового Червоного прапора), а також передовики виробництва: комбайнери – В. Долічек, В. Дворжак, тракторист – Й. Кодитек, які після жнив у власному господарстві допомагали в роботі інших сільгоспприємств Мелітопольського району, також залучалися до обробки цілинних земель у Казахстані [29, с. 1].

З початком 1970-х років у групі зернових новгородківськими аграріями було залучено продуктивніші, засухо-зимостійкі сорти озимини «Одеська-51», «Кавказ», «Донська остиста» і «Одеська-66». Важливим фактором в агротехніці вирощування нових культур стала система підготовки ґрунту (чорного пару): восени – багаторівневе лущення стерні, внесення 25–30 тонн на гектар органічних добрив (частину розкидували з літака АН-2), оранка з плугом на глибину 25–27 см; весною – раннє боронування й кілька культивацій (перша – на глибину 12–14 см, друга – на 10–12 см, третя – на 8–10 см) [15, с. 3].

До кінця 1970-х років землі колгоспу «Україна» простягалися на 16 000 га. Із них 4600 га займала озимина, понад 3000 – ярі, 1700 – соняшник. Лише 1977 року державі було здано 12 668 тонн хліба (114% плану) [10, с. 3]. Збільшився парк агротехнічної техніки: з'явилися нові модифікації комбайнів – «Нива» з причепом «Колос», жниварок («ЖВН-6», 18 машин), сівалок («СЗС-2,1»), тракторів («К-700», «Т-150»), автомобілів (50 машин) [35, с. 1]. Збиральні агрегати було укомплектовано кваліфікованими кадрами механізаторов, шефську підтримку колгоспу надавав завод «Мелітопольхолодмаш», який забезпечував

аграріїв необхідним технічним обладнанням. Зерно очищалося і просушувалося на механізованих токах. Понад 100 народних контролерів щорічно брали участь у контролі за якістю збирання урожаю [11, с. 3]. Зокрема, кожен комбайн перед виходом у поле мав пройти тестування на герметизацією агрегату (так званий килимок): у барабан машини засипали зерно і він прокручувався в робочому режимі. У цей час стежили: чи випадає зерно на спеціально розіслане полотно. Лише після цього комбайнеру дозволяли виїжджати в поле [39, с. 2].

У 1979 році колгосп «Україна» було розукрупнено. Села: Полянівка, Золота Долина, Мар'ївка увійшли до складу окремого колективного господарства. Місце очільника реформованого сільспідприємства «мільйонника» (села: Новгородківка, Високе, Степне, Новоякимівка, Маяк, Малий Утлюг) уперше після 1930-х років посів чех – Володимир Балаш. Зменшення посівних територій до 5100 га та скорочення виробничих потужностей обрушило економічні показники «України» і вже до кінця 1982 року колгосп став збитковим. Проте після переходу 1983 року на нові форми управління виробництвом, «Україна» знову стала економічно прибутковою [3, с. 3]. По-перше, у 11 з 15 сільськогосподарських бригад було впроваджено колективний підряд, коли розподіл спільного заробітка між членами бригади здійснювався відповідно до тарифних розрядів, відпрацьованого часу й коефіцієнту трудової участі. По-друге, на всіх великих і маленьких дільницях, яких було близько 60, діяла чекова форма контролю, при якій підвищувалась оперативність і достовірність управлінського обліку, забезпечувалась постійна й дієва мотивація праці колгоспників. По-третє, робота колгоспників спрямовувалась на залучення оригінальних технологій виробництва сільгоспкультур, підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції [49, с. 2].

На жаль, радикальні реформи, запровадженні в Україні після проголошення незалежності 1991 року, спровокували колапс у сільському господарстві, оскільки колективні сігоспідприємства було розформовано, а новий прошарок земельних власників – фермерів – не міг забезпечити попередній рівень розвитку економіки. Згодом у с. Новгородківка виникли

дві великі агрофірми: «Україна» і «Дари України» (спеціалізувалися на вирощуванні зернових, бобових, олійних і бахчевих культур, корнеплодів, клубнеплодів, овочів, зерняткових та кісточкових фруктів), які певною мірою забезпечили місцевих селян робочими місцями.

Підсумовуючи викладене, наголосимо на наступних висновках. Землеробська діяльність чеських колоністів та їхніх нащадків з моменту їхнього переселення в Мелітопольський край і до кінця ХХ ст. становила основу їхнього господарювання. До кінця ХХ ст. завдяки допомозі Мелітопольського повітового земства, колоністів було наділено родючими чорноземами, на рубежі ХІХ–ХХ ст. організовано низку допоміжних заходів для поліпшення результатів праці. Уведення сільгоспмашин не лише полегшило хліборобську працю, а й надало можливість проводити її якісно і на великих територіях. На початку 1920-х років унаслідок прийняття Закону про землю, чехи втратили статус колоністів й лишилися більшої частини земельних володінь. На початку 1930-х років, коли прискорився процес організації колгоспів, приватні земельні наділи чеських господарів було примусово передано в колективну аграрну власність артілі «Прукопник». Значні прорахунки в економічній діяльності новоутвореного сільгоспосередку, а також виконання завищених хлібозаготівельних планів, призвели до виникнення взимку 1932 року в Чехограді голоду великих розмірів. З кінця 1950-х років, коли село Новгородківка (перейменованій Чехоград) стало основою нового сільськогосподарського об'єднання – колгоспу «Україна», провідним його виробничим напрямом у сфері землеробства стало вирощування зерна, садівництво та городництво. Розширення спектра сільськогосподарської діяльності селян (чехів спільно з українцями) до кінця 1970-х років обумовило здобуття високих сільськогосподарських досягнень. Після економічних реформ 1980-х років землеробська діяльність чехів стала розвиватися в межах нових форм господарювання: бригадного підряду та чекового контролю. Корінні зміни, що відбулися в сільському господарстві на початку 1990-х років – заміна колективної форми господарювання на приватну, на жаль, не змогли забезпечити рівень економічних показників попередніх років.

Примітки

¹ Нині – с. Астраханка Мелітопольського району Запорізької області.

² Завезена в повіт у 1860-х роках болгарськими колоністами.

³ Нині – м. Молочанськ Токмацького району Запорізької області.

⁴ Нині – с. Полянівка Мелітопольського району Запорізької області.

⁵ Нині – м. Каховка Каховського району Херсонської області.

⁶ Нині – смт Нижні Сірогози Генічеського району Херсонської області.

⁷ Нині – смт Верхній Рогачик Верхньорогачицького району Херсонської області.

⁸ Анонімними авторами або доповідачами, що підписували публікації такими псевдонімами, як: С-ський, Колгоспник, Небайдужий, Селянин – зазвичай виступали штатні кореспонденти часописів.

⁹ У мене панчоха була зроблена (чес).

¹⁰ Делегатом на XVII з'їзд ВКП(б) (26 січня – 10 лютого 1934 року) від Чехоградської сільської ради було обрано колгоспного бригадира Івана Федоренка.

¹¹ До 1937 року Північно-Кавказький край, після 1943 року – Ставропольський край.

¹² З 1963 року – Радянський район.

¹³ З 1963 року – с. Радянське, з 1965 року – м. Зеленокумськ.

¹⁴ Бутарка – дерев'яний жолоб довжиною два-три метри.

¹⁵ Полянівка (до 1945 р. – Ейгенфельд), Степне (до 1958 р. – Ворошилівка), Мар'ївка (до 1945 р. – Марієнфельд), Золота Долина (до 1945 р. – Кайзерталь), Верховина (до 1945 р. – Олександрфельд), Високе (до 1929 р. – хутір Гохфельд), Малий Утлюг, Новоякимівка (засновані 1929 р.) – села в Мелітопольському районі Запорізької області.

¹⁶ Долинське (до 1945 р. – Іоганнесруе) – село в Мелітопольському районі Запорізької області.

¹⁷ З 1934 року при Михайлівській МТС (суч. – смт Михайлівка Михайлівського р-ну Запорізької обл.) було організовано курси підготовки бригадирів-рілників, обліковців, завідувачів молочно-товарних ферм, трактористів, шоферів, у повоєнні десятиліття – комбайнерів.

¹⁸ Перепрілий гній, який використовували після тривалого збереження.

Джерела та література

1. Андріянов В. Новгородківці в боротьбі за врожай. *Серп і молот*. 1968. 3 березня. С. 3.
2. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Ф. 57. Од. зб. 14. Арк. 221.
3. Балаш В. Підказано життям. *Серп і молот*. 1986. 28 березня. С. 3.
4. Барцал І. Рубіж взято. *Серп і молот*. 1968. 29 листопада. С. 2.
5. Бондаренко В. Хорошие семена – залог высокого урожая. *Заря коммунизма*. 1960. 4 березня. С. 2.
6. Ваврин. Б. Н. *Радянський степ*. 1930. 4 травня. С. 3.
7. Васютин В. Выше темпы на скирдовании соломы. *Заря коммунизма*. 1960. 16 августа. С. 1.
8. Волкова С. Чехи на Півдні України (друга половина ХІХ – перша третина ХХ століття). Сімферополь : Антіква, 2006. 160 с.
9. Воловник С., Крылов Н., Крылова А. Пришла в наш дом беда... *Мелітопольський район: прошле и настоящее*. Мелітополь, 2000. URL : <http://vmelitopole.ru/stati/melitopolskij-rajon/sela-melitopolskogo-rajona-v-velikoj-otechestvennoj-vojne> (дата звернення 05.04.2019).
10. Гондл В. Квітне колгосп «Україна». *Серп і молот*. 1977. 25 грудня. С. 3.
11. Гондл В. На жнивах. *Серп і молот*. 1976. 6 липня. С. 3.
12. До тов. Сталіна наш – колгоспників артілі «Прукопник» – лист. *Радянський степ*. 1933. 14 грудня. С. 1.
13. Єдлічек Й. Внесок овочівників. *Серп і молот*. 1973. 21 вересня. С. 3.
14. Єдлічек І. Робота спориться. *Серп і молот*. 1968. 29 березня. С. 1.
15. Занков І. Треба знати, що пшениці дати. *Серп і молот*. 1975. 29 липня. С. 3.
16. Зривників – до права. *Радянський степ*. 1931. 22 вересня. С. 3.
17. Компанієц І. У виробництво – кращі сорти. *Серп і молот*. 1967. 14 березня. С. 3.
18. Лестев В. Очистку закінчено. *Серп і молот*. 1968. 24 серпня. С. 3.
19. Манжелей Г. Высота за высотой. *Заря коммунизма*. 1961. 7 ноября. С. 2.
20. Матеріали подворной переписи Мелітопольського узда. Вып. І. Таблицы сведений о крестьянском населении, скотоводстве, землевладении, землепользовании. Симферополь : Стат. бюро Таврического губ. земства, 1915. IV. 478 с.

21. Мероприяття по виконанню соцобязательств колхоза «Україна» на 1960 год. *Заря комунізму*. 1960. 24 янв. С. 1.
22. Наулко В. Особливості культури та побуту чеського і словацького населення України в аспекті міжетнічних взаємин. *Пошуки. Роздуми. Студії : Збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження*. Київ, 2013. С. 178–189.
23. Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине: Историко-этнографический очерк. Київ: Наукова думка, 1975. 276 с.
24. Ново-Миколаївка–Чехоград. *Радянський степ*. 1931. 28 червня. С. 1.
25. Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом / под ред. секретаря стат. комитета К. В. Ханацкого. Симферополь : тип. Тавр. губ. правления, 1867. Вып. 1. 542 с.
26. Памятная книжка Таврической губернии / под ред. К. А. Вернера. Симферополь : тип. газ. «Крым», 1889. 675 с.
27. Панчев Ф. Прукопівці – бригадам. *Радянський степ*. 1930. 13 червня. С. 3.
28. Пересунько М. Надолужити прогаяне. *Радянський степ*. 1947. 4 січня. С. 2.
29. Політробота на жнивах. *Серп і молот*. 1968. 9 липня. С. 1.
30. Постановления Мелитопольского уездного земского собрания 4-го очередного созыва, 1 сентября 1869 г. с приложением докладов уездной земской управы. Симферополь : тип. Спиро, 1870. 233 с.
31. Постановления Мелитопольского уездного земского собрания 42-й очередной сессии созыва 9–12 октября 1907 г. 233 с.
32. Постановления Мелитопольского уездного земского собрания 47-й очередной сессии созыва 27–30 ноября и 1–4 декабря 1912 г. Смета расходам на земские повинности по Мелитопольскому уезду на 1913 г., отчеты и приложения к ним. Мелитополь : тип. Лифшица, 1913. Т. 2. 555 с.
33. Постановления Мелитопольского очередного уездного земского собрания 49-й очередной сессии созыва 15 ноября 1914 г. Мелитополь : тип. Лифшица, 1915. 1190 с.
34. Приклад кращих кличе до подолання нашої відсталості. *Радянський степ*. 1933. 14 листопада. С. 1.
35. Самек В. Як і обіцяли. *Серп і молот*. 1976. 30 квітня. С. 1.
36. Самек М. Опрацюємо норми виробітку. *Радянський степ*. 1931. 17 травня. С. 1.
37. Саржан В. Вклад молодежи. *Заря комунізму*. 1960. 18 октября. С. 2.
38. Саржан А. На ланах «України». *Серп і молот*. 1976. 3 вересня. С. 1.
39. Саржан А. Успіх вирішують люди. *Серп і молот*. 1975. 27 червня. С. 2.
40. Слово голови чехоградської сільради т. Гурейка. *Радянський степ*. 1932. 24 червня. С. 2.
41. Соцобязательства на 1961 год и мероприятия по их выполнению. *Заря комунізму*. 1961. 4 марта. С. 1–2.
42. Статистический справочник Таврической губернии : В 2 ч. / сост. Ф. Н. Андриевский, под ред. М. Е. Бененсона. Симферополь : стат. бюро Тавр. губ. земства, 1915. Ч.1 : Статистический очерк Таврической губернии. 336 с.
43. Степаненко П. Готуємося до нового засіву. *Серп і молот*. 1968. 24 липня. С. 3.
44. Степаненко П. Наши резервы. *Заря комунізму*. 1960. 14 февраля. С. 1.
45. Тимофеев В. Радость была недолгой. *Мелитопольские ведомости*. 1993. 24 апреля. С. 8.
46. Усе «немає часу». *Радянський степ*. 1933. 30 листопада. С. 3.
47. Халупник В. Не тепер, но в четвер. *Серп і молот*. 1963. 27 березня. С. 3.
48. Циперович А. Наш робочий план збирання зернових культур. *Радянський степ*. 1947. 11 червня. С. 2.
49. Чеберяк В. Зробивши правильні висновки. *Серп і молот*. 1987. 24 квітня. С. 2.
50. Чехоград. *Радянський степ*. 1931. 11 березня. С. 3.
51. Чи буде салотопка. *Радянський степ*. 1931. 2 вересня. С. 2.
52. Шуляк О. Від лєнінської мрії. *Серп і молот*. 1967. 14 квітня. С. 2.

References

1. ANDRIYANOV, V. Residents of the Village of Novhorodkivka Struggling for the Harvest. In: *Sickle and Hammer*. 1968, March, 3, p. 3 [in Ukrainian].
2. Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of M. Rylskyi IASFE, fund 57, unit of issue 14, folio 221 [in Ukrainian].

3. BALASH, V. Prompted by Life. In: *Sickle and Hammer*. 1986, March, 28, p. 3 [in Ukrainian].
4. BARTSAL, I. A Limit is Taken. In: *Sickle and Hammer*. 1968, November, 29, p. 2 [in Ukrainian].
5. BONDARENKO, V. Good Seeds Guarantee High Yields. In: *The Outset of the Communism*. 1960, February, 4, p. 2 [in Russian].
6. VAVRYN, B. [No Title]. In: *The Soviet Steppe*. 1930, May, 4, p. 3 [in Ukrainian].
7. VASYUTIN, V. Higher Rates of Straw Stacking. In: *The Outset of the Communism*. 1960, August, 16, p. 1 [in Russian].
8. VOLKOVA, Svitlana. *Czechs on the South of Ukraine (Second Half of XIXth through the First Third of the XXth Century)*. Simferopol: AntikvA, 2006, 160 pp. [in Ukrainian].
9. VOLOVNYK, Semen, M. KRYLOV, A. KRYLOVA. Trouble Has Come to Our House.... In: *Melitopol District Turns 70: Past and Present*. Melitopol: Melitopol, 2000 [online]. Available from: <http://vmelitopole.ru/stati/melitopolskij-rajon/sela-melitopolskogo-rajona-v-velikoj-otechestvennoj-vojne> [in Russian].
10. HONDL, V. The *Ukraine* Collective Farm Is Flourishing. In: *Sickle and Hammer*. 1977, December, 25, p. 3 [in Ukrainian].
11. HONDL, V. At Harvest Time. In: *Sickle and Hammer*. 1976, July 6, p. 3 [in Ukrainian].
12. ANON. A Letter of Us, Collective Farmers of the *Prukopnik* Artil, to the Comrade Stalin. In: *The Soviet Steppe*. 1933, December, 14, p. 1 [in Ukrainian].
13. JEDLICEK, J. A Contribution of Vegetable Growers. In: *Sickle and Hammer*. 1973, September, 21, p. 3 [in Ukrainian].
14. JEDLICEK, J. Things Are Humming. In: *Sickle and Hammer*. 1968, March, 29, p. 1 [in Ukrainian].
15. ZANKOV, I. One Should Know What to Give to Wheat. In: *Sickle and Hammer*. 1975, July, 29, p. 3 [in Ukrainian].
16. ANON. Disrupters Must Be Brought to Justice. In: *The Soviet Steppe*. 1931, September, 22, p. 3 [in Ukrainian].
17. KOMPANIYETS, Ivan. The Best Varieties Should Be Launched into Production. In: *Sickle and Hammer*. 1967, March, 14, p. 3 [in Ukrainian].
18. LESTIEV, V. Cleansing Is Complete. In: *Sickle and Hammer*. 1968, August, 24, p. 3 [in Ukrainian].
19. MANZHELEY, G. Height by Height. In: *The Outset of the Communism*. 1961, November, 7, p. 2 [in Russian].
20. *Materials of the Household Census of Melitopol District. Iss. I. Tables of Information on the Peasant Population, Cattle Breeding, Land Tenure, and Land Use*. Simferopol: Statistical Bureau of the Tavrida Governorate's Zemstvo, 1915, IV, 478 pp. [in Russian].
21. ANON. Activities to Fulfill Social Obligations of the *Ukraine* Collective Farm for 1960. In: *The Outset of the Communism*. 1960, January, 24, p. 1 [in Russian].
22. NAULKO, Vsevolod. Features of Culture and Everyday Life of the Czech and Slovak Population of Ukraine in the Aspect of Interethnic Relations. In: Valeriy STARKOV, ed., *Vsevolod Ivanovych Naulko: Search, Reflections, and Studies: Collected Scientific Papers Dedicated to the 80th Anniversary of His Birthday*. Kyiv: Ukrainian Writer, 2013, pp. 178–189 [in Ukrainian].
23. NAULKO, Vsevolod. *The Development of Interethnic Relations in Ukraine: A Historical and Ethnographic Essay*. Kyiv: Scientific Thought, 1975, 276 p. [in Russian].
24. ANON. Novo-Mykolayivka – Czechograd. In: *The Soviet Steppe*. 1931, June, 28, p. 1 [in Ukrainian].
25. KHANATSKIY, Konstantin (edited by the Secretary of the Bureau of the Tavrida Governorate's Statistical Committee). *The Memorable Book of the Tavrida Governorate, Published by the Tavrida Governorate's Statistical Committee*. Simferopol: Tavrida Governorate's Government Printing House, 1867, 542 pp. [in Russian].
26. VERNER, Konstantin (edited by the Bureau of the Tavrida Governorate's Zemstvo). *The Memorable Book of the Tavrida Governorate*. Simferopol: Crimea Newspaper Publishing House, 1889, 675 pp. [in Russian].
27. PANCHEV, F. From Prukopivtsi to Brigades. In: *The Soviet Steppe*. 1930, June, 13, p. 3 [in Ukrainian].
28. PERESUNKO, M. Making Up for Lost Time. In: *The Soviet Steppe*. 1947, January, 4, p. 2 [in Ukrainian].
29. ANON. Political Work at Harvest. In: *Sickle and Hammer*. 1968, July 9, p. 1 [in Ukrainian].

30. ANON. *Resolutions of the Melitopol Regular District Zemstvo Assembly of the 4th Regular Session of the Convocation of September, 1 1869, With the Appendix of Reports of the District Zemstvo Council*. Simferopol: Spiro Publishing House, 1908, 492 pp. [in Russian].
31. ANON. *Resolutions of the Melitopol Regular District Zemstvo Assembly of the 42nd Regular Session of the Convocation of October, 9–12 1907*. Melitopol: Lifshitz Publishing House, 1908, 492 pp. [in Russian].
32. ANON. *Resolutions of the Melitopol Regular District Zemstvo Assembly of the 47th Regular Session of the Convocation of November, 27–30, and December, 1–4 1912. Estimates of Expenses for the Zemstvo Duties in Melitopol District for 1913, Reports and Appendices to Them*. Melitopol: Lifshitz Publishing House, 1913, vol. 2, 555 pp. [in Russian].
33. ANON. *Resolutions of the Melitopol Regular District Zemstvo Assembly of the 49th Regular Session of the Convocation of November, 15 1914*. Melitopol: Lifshitz Publishing House, 1915, 1190 pp. [in Russian].
34. ANON. An Example of the Best People Calls for Overcoming Our Backwardness. In: *The Soviet Steppe*. 1933, November, 14, p. 1 [in Ukrainian].
35. SAMEK, V. As We Promised. In: *Sickle and Hammer*. 1976, April, 30, p. 1 [in Ukrainian].
36. SAMEK, M. Working out Production Norms. In: *The Soviet Steppe*. 1931, May 17, p. 1 [in Ukrainian].
37. SARZHAN, V. Youth Contribution. In: *The Outset of the Communism*. 1960, October, 18, p. 2 [in Russian].
38. SARZHAN, A. In the Fields of the Ukraine Collective Farm. In: *Sickle and Hammer*. 1976, September, 3, p. 1 [in Ukrainian].
39. SARZHAN, A. Success Is Determined by People. In: *Sickle and Hammer*. 1975, June, 27, p. 2 [in Ukrainian].
40. ANON. An Address from the Comrade Hureyko, A Chairman of the Czechograd Rural Council. In: *The Soviet Steppe*. 1932, June, 24, p. 2 [in Ukrainian].
41. ANON. Social Obligations for 1961 and Measures for Their Implementation. In: *The Outset of the Communism*. 1961, March, 4, pp. 1–2 [in Russian].
42. ANDRIEVSKII, Frants, compiler, Mikhail BENENSON, editor. *The Statistical Reference Book of the Tavrida Governorate: In Two Parts*. Simferopol: Statistical Bureau of the Tavrida Governorate's Zemstvo, 1915, pt. 1: *Statistical Outline of the Tavrida Governorate*, 336 pp. [in Russian].
43. STEPANENKO, Polina. Preparing for a New Sowing. In: *Sickle and Hammer*. 1968, July, 24, p. 3 [in Ukrainian].
44. STEPANENKO, Polina. Our Reserves. In: *The Outset of the Communism*. 1960, February, 14, p. 1 [in Russian].
45. TIMOFEEV, V. Gladness Was Short One. In: Nataliya DIATKOVA, ed.-in-chief, *The Melitopol Proceedings*, 1993, April, 24, p. 8 [in Russian].
46. ANON. An Excuse That There Is Always *No Time*. In: *The Soviet Steppe*. 1933, November, 30, p. 3 [in Ukrainian].
47. KHALUPNYK, V. Not Now, But on Thursday. In: *Sickle and Hammer*. 1963, March, 27, p. 3 [in Ukrainian].
48. TSYPEROVYCH, A. Our Working Plan for Harvesting Cereals. In: *The Soviet Steppe*. 1947, June, 11, p. 2 [in Ukrainian].
49. CHEBERIAK, V. Having Made the Right Conclusions. In: *Sickle and Hammer*. 1987, April, 24, p. 2 [in Ukrainian].
50. ANON. Czechograd. In: *The Soviet Steppe*. 1931, March, 11, p. 3 [in Ukrainian].
51. ANON. Will There Be a Lard-Melting Enterprise? In: *The Soviet Steppe*. 1931, September, 2, p. 2 [in Ukrainian].
52. SHULIAK, O. From the Lenin Dream. In: *Sickle and Hammer*. 1967, April, 14, p. 2 [in Ukrainian].

SUMMARY

Agricultural activities of the Czech colonists and their descendants, from the moment of their resettlement to Melitopolshchyna to the late XXth century, were the basis of their household

management. Thus, by the late XXth century, with the help of the Melitopol District authorities, the colonists had been endowed with fertile black earths, and at the turn of the XIXth and XXth centuries, a number of auxiliary measures were organized to improve the results of their work. The introduction of agricultural machinery not only facilitated farming work, but also provided an opportunity to conduct it efficiently in large areas.

In the early 1920s, as a result of the Land Code, the Czechs' colonial status was canceled and they lost most of their land holdings. In the early 1930s, when the process of organizing collective farms accelerated, private Czech land holdings were forcibly transferred to collective agricultural property of the *Prukopnik* Artil. Significant miscalculations in the economic activity of the newly formed agricultural centre and the implementation of inflated grain procurement plans led to the winter 1932 awful famine in Czechograd.

Since the late 1950s, with the village of Novhorodkivka (renamed from Czechograd) turning into a Ukrainian collective farm, its leading agricultural production trends has been grain growing, gardening, and horticulture. The expansion of a range of agricultural activities by both Czech and Ukrainian peasants had led, by the late 1970s, to high agricultural achievements. After the 1980s USSR economic reforms, Czech agricultural activity came to develop in new forms of household management: brigade work agreements and check control. The radical changes occurring in agriculture in the early 1990s (replacement of the collective form of housekeeping with the private one), unfortunately, failed to ensure economic indicators of the previous period.

Keywords: Czech migrants, agricultural activities, peasant farming, Melitopolshchyna.